

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС МІФОЛОГЕМИ (ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Белевцова Світлана Олександрівна,

асп.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті на підставі огляду словникових статей і наукових розвідок обґрунтовано необхідність уведення до сучасного лінгвістичного словника терміна "міфологема", зокрема запропоновано його дефініцію.

Ключові слова: міфологема, базовий компонент, міфологічна концептуальна картина світу, лінгвістичний словник.

Для сучасної соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, що ґрунтуються на антропоцентричному розумінні мовних явищ, важливим є питання про вияв механізмів взаємодії всієї сукупності знань про світ, що допомагають зрозуміти особливості культурного складу того чи іншого етносу. Вирішуючи присутні завдання, сучасне мовознавство (репрезентоване працями Ю. Апресяна, Н. Арутюнкової, А. Вежбицької, В. Жайворонка, Ю. Лазебника, О. Левченко, Л. Лисиченко, А. Мойсієнка, Л. Мацько, Т. Радзівєвської, Н. Станкевич, Т. Цив'ян та інших) набуло багатого досвіду в дослідженні мовної картини світу (зокрема й національної), яка розглядається у взаємодії з картиною світу концептуальною та з позамовною дійсністю.

Одне з першочергових завдань названих напрямів філології полягає у вивченні вербальних засобів та способів збереження культурної "пам'яті", релевантної для носіїв даної мови. В. Телія висуває гіпотезу про мовні одиниці як "ланку", яка з'єднує у своєрідний ланцюжок "тіло знака" та концепти, стереотипи, еталони, символи, міфологеми і подібні знаки національної, а поготові і засвоєної етносом загальнолюдської культури [Телія 1996, 215].

Сучасне мовознавство таким чином постало перед необхідністю послуговуватися терміном для передачі змісту мовного знака, який би пояснював одиниці ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості, синтезував лексикографічну та енциклопедичну інформацію і в якому б органічно поєдналися філософські, культурологічні, етнографічні, логіко-психологічні й мовознавчі категорії. Науковці привертають увагу до численності застосування дослідницьких методик, відповідно – до потреби розрізняти використовуваний у них науковий апарат [Мацько; Тамерьян 2007, 262–263].

Найбільш розповсюдженими із протермінологічних новоутворень виявилися такі номінативні одиниці, як "концепт", "лінгвокультурема". Ці базові для когнітології та лінгвокультурології категорії охопили різні аспекти наукового дискурсу, увійшли до спеціальних лінгвістичних словників (див., напр. [Селіванова 2006; Стариченок 2008]), у чому деякі мовознавці вбачають їх життєздатність (Н. Арутюнова, С. Воркачов, В. Карасик). Однак аналіз наукових праць показує, що все більшої ваги набуває і термін "міфологема" (уживаний, до речі, і тими мовознавцями, які розглядають міфологеми як різновид метафори), який поки що не входить до фахових мовознавчих словників. Відсутність чіткої дефініції міфологеми в сучасній літературі ускладнює проведення практичних студій з означеної проблеми. Мета цієї статті – на підставі огляду словникових статей та етнолінгвістичних,

лінгвокультурологічних розвідок висвітлити необхідність уведення до сучасного мовознавчого словника терміна "міфологема", запропонувати його дефініцію.

В останні десятиліття через потужний розвиток міфологічних інтерпретацій учені все частіше обговорюють проблему присутності міфологічної складової в мовній картині світу, визнають не тільки важливість "питання щодо ролі мови в передачі ритуалів, міфологічних схем, збереження слідів міфологічного мислення в конотаційній зоні окремих слів" [Сукаленко 1999, 4], а й необхідність послугування спеціальним терміном для опису міфологічного компоненту концептуальної картини світу. У національній культурі виділяється етнокомпонент смислової структури концепту для позначення етнічно орієнтованого ментального утворення, "коли за словом стоїть не лише реалія (скажімо, рослина, тварина, страва), а її образ або символ, що постають у тому чи тому етнокультурному просторі, це дає підстави розглядати відповідну мовну одиницю як етнокультурний концепт" [Жайворонок 2007, 10]. Поняття концепт, у якому суміщається семантика слова з досвідом певного етносу, складається з багатьох мікроконцептів, котрі в комплексі надають можливість створити узагальнений образ, вербалізований через відповідний звуковий набір і сприйманий людиною на свідомому і підсвідомому рівнях посередництвом пам'яті, мислення, пізнання тощо. Однак розширюється коло науковців, для яких поняття етноконцепту видається зашироким. Так, аналіз індивідуально-авторської міфопоетики змушує дослідників визнати "спадковість лінії міфологічних архетипів" [Петриченко 1999, 88], закодовану в міфологемі, а зіставлення різномірних авторських систем з проекцією їх на загальноетнічну здатне через послугування цією одиницею показати ступінь зумовленості авторських смислів етноміфологічними уявленнями. О. Колесник у своєму дисертаційному дослідженні пропонує послуговуватися терміном "концепт-міфологема", уведеним у сукупність міфологічних сценаріїв (стандартних ситуацій, що мають національно-культурну специфіку), пов'язаних системно у динамічний міфологічний мегафрейм [Колесник 2003, 4].

За спостереженнями дослідників, лінгвістика початку ХХІ ст., запрограмована на вибудовування моделей інтерпретації явищ мови, ставить за мету не стільки здійснити суб'єктивізацію дослідницьких методів, скільки досягнути об'єктивізації процедури дешифрування таких смислів, які сформувалися в процесі вторинного семиозису, але, тим не менше, перебувають у радіусі дії раціональної інтуїції [Самигуллина 2008, 3]. Обрання предметом дослідження різних проявлень міфологеми дозволяє якнайповніше представляти, інтерпретувати міфологічну когнітивну картину світу. Провідним у розумінні особливостей семантики і функціонування міфологеми для мовознавців, попри розбіжність їхніх поглядів на це цікаве, складне й недостатньо вивчене явище, виявляється судження В. Кашкіна, С. Пьюїхьонена про те, що "міфологема – одиниця міфологічної системи, через посередництво котрої організується людська діяльність: згорнутий поетапний рух тут заміщується знаком, що слугує сигналом до дії, готовністю діяти. Міфологема не просто "багато що пояснює" (це, радше, властивість концепта), вона "багато що заміщує" і "багато що викликає", виступає в ролі своєрідного "тригера" (англ. trigger – спусковий гачок) [Кашкин 2000, 63].

Обираючи базовим терміном міфологему, дослідники, керуючись досвідом етнографів, антропологів, філософів, літературознавців, приймають до уваги розширення

семантики міфу, відсутність його чіткої дефініції. Напевно, можна згодитися з міркуваннями Д. Пашиної, яка, проаналізувавши різноманітні теорії міфу, доходить висновку: "Питання тільки примножуються, закриваючи собою наведені визначення й роблячи їх все більш нечіткими. Виникає відчуття, ніби міф незрозумілим чином ухиляється від визначень, хто б і з якого боку не підходив би до нього з цією метою. Вибудування цілісної картини, закінченого образу міфу як такого, спроби дати міфу, міфології, міфологічному мисленню визначення, здається, приречені на неуспіх" [Пашинина 2001, 95]. Дослідниця стверджує, що саме такий неуспіх закономірно дозволяє помітити одну з основних рис міфу – його принципову невизначуваність. Адже визначення передбачає деяку зупинку й обмеження означуваного. Міф же живе постійною змінюваністю, преродженням і перетіканням [Пашинина 2001, 95].

Можливо, саме ця ознака міфу зумовлює і певну невизначуваність, суперечливість у дефініціях міфологеми. Як уже було зазначено, у словниках лінгвістичних термінів годі шукати визначення й опис міфологеми. З означеної проблеми гуманітарна наука користується лексикографічним набутком суміжних галузей – філософії, фольклористики, літературознавства тощо. Однак і тут, як показує аналіз словників, спостерігаємо термінологічну невпорядкованість. Видається слушним прагнення Т. Іванової привернути увагу до причин активізації названого терміна (передовсім зв'язок із процесами, що відбуваються в суспільно-політичній лексиці), до необхідності розрізняти терміни "мотив", "міфема", "міфологема". Головне, на чому наголошує дослідниця, – наявність у параметрі розмежувань означених понять генетичного аспекту: міфологема (як вірування) первинна щодо мотиву, це категорія узагальнюючого рівня [Іванова 2004]. (Зазначимо, що принцип спадковості як сутнісну ознаку міфологеми розглядають і мовознавці, зокрема Ю. Вишницька, О. Петриченко, Н. Слухай).

Словник одного з перших авторів термінологічної словникової статті, присвяченої міфологемі, А. Байбурина, вказує на те, що зміст цього терміна не усталився, а в порівнянні з мотивом це одиниця більш високого таксономічного рангу [Байбурин 1991, 78]. Сучасний вітчизняний словник з української фольклористики пропонує таке визначення міфологеми: "Міфологема – мотив чи образ міфологічної системи, який має певне власне значення в полі, власну семантику або з яким пов'язаний ряд міфологічних уявлень... Під міфологемою у фольклорі і літературі розуміється той мотив, образ, що зберігає свій міфологічний смисл. Тим вона відрізняється від звичайного мотиву, семантика якого як складова системи мотивів того чи того сюжету може змінюватися, варіюватися (напр., мотиви суму, любові, ненависті та ін. в різних сюжетних контекстах)" [Українська фольклористика 2008, 252]. Як бачимо, останнє визначення може бути більш корисним і для лінгвістики, оскільки спрямовує на можливість розуміти під міфологемами такі образи, які відбивають міфопоетичну дійсність у дзеркалі індивідуальних уявлень, у свою чергу відбитих крізь призму етнічних уподобань або культурного мегаконтексту, їх можна інтенціонально структурувати [Слухай 1999, 151].

Міфологема змушує дослідника вийти за межі власне мовні, наприклад, метод реконструкції протокультури через семантичний і структурно-граматичний аналіз прамови охоплює протокультуру в широкому антропологічному сенсі, з екологією, матеріальним і духовним світом його найдавніших носіїв включно, і таким чином

реконструюється не тільки сама мова, скільки позамовний міф, відображений у мовних даних. Проблема реконструкції міфологеми полягає в пошуку її парадигм, тобто в осмисленні фоново-культурологічного і етнічного міфів на різних зрізах: символів, хронотопів, психологічних асоціативів. У річищі подібних міркувань учені звертають увагу на присутню рису міфологем у міфопоетичній картині світу: "Безумовна домінанта міфопоетичних дескрипторів над фоново-енциклопедичними демонструє можливості художнього мислення порівняно з іншими, спектр міфологічних дескрипторів – напрям художньо-образної категоризації універсуму, їхній зміст та форми об'єктивації – якісні параметри відтворюваного художнім мисленням світу-космосу" [Слухай 1999, 151].

На нашу думку, досить вдалу спробу вивчити це поняття як лінгвістичне (на відміну від літературознавчого трактування) здійснює Ю. Вишницька, використовуючи фактичний матеріал дослідження для встановлення особливостей міфологеми як мовознавчого терміну в структурі інтенсійних полів образів, у їх дескрипторних наповненнях, у побудові концептуальних парадигм міфологем моделі артефактів. У її дисертаційній праці запропоновано розглядати міфологему як спресований мовний етнокод, що при дешифруванні проходить процес креативного відтворення закладеної культурологічної інформації: проєкції мови культури на індивідуально-авторську художню мову [Вишницька 2003, 7].

Позитивним явищем для становлення лінгвістичної термінології в цілому й дефініції терміна "міфологема" зокрема вважаємо відбиття лексикографічних пошуків у електронних ресурсах. Так, вважаємо доцільним доповнити лінгвістичним наповненням, персоналіями розробників терміна запропоноване універсальною енциклопедією визначення міфологеми: "Міфологема – термін для позначення стійких і повторюваних конструктів народної фантазії, що узагальнено відображують дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій, істот, які мислились архаїчною свідомістю як цілком реальні... Цей термін загальноновживана наукова лексика запозичила з психоаналізу Юнга. Міфологема також використовується для позначення запозичених міфологічних мотивів і перенесення їх у світ сучасної художньої культури" [Вікіпедія].

Як показав здійснений нами огляд словників і аналіз спеціальної літератури, термін "міфологема" на зламі XX- XXI століть актуалізувався в нових напрямках сучасного мовознавства. Вітчизняна наука виробила цікаві підходи в його розробці і стоїть перед необхідністю поповнити словник лінгвістичних термінів його дефініцією (на нашу думку, базовим для такої словникової статті може бути наведене вище визначення Ю. Вишницької).

В статье на основании словарных статей и научных исследований обоснована необходимость введения в современный лингвистический словарь термина "мифологема", а также предложена его дефиниция.

Ключевые слова: мифологема, базовый компонент, мифологическая концептуальная картина мира, лингвистический словарь.

On the grounds of survey of dictionary articles and scientific researches the author of the work proves the necessity to introduce into modern linguistic dictionary such term as mythologema. The definition of the term is suggested.

Key words: mythologema, basic component, mythological conceptual picture of the world.

Література:

1. Байбурин А. К. Мифологема / А.К. Байбурин // Свод этнографических понятий и терминов. Народные знания. Фольклор. Народное искусство. – М.: Наука, 1991. – С.78–80.
2. Википедия [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мифологема>.
3. Вишницькая Ю.В. Мифологеми Олександра Блока в російському етнокультурному просторі: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.02 "Російська мова" / Ю.В. Вишницька. – К., 2003.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика / В.В. Жайворонок – К.: Довіра, 2007.
5. Иванова Т.Г. Мифологема и мотив (к вопросу о фольклористической терминологии) [электронный ресурс] / Т.Г. Иванова // Комплексное собрание, систематика, экспериментальная текстология. Вып. 2: Материалы VI Международной школы молодого фольклориста / [отв. ред. В.Н. Гацек, Н.В. Дранникова]. – Архангельск: ПГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. – Режим доступа: http://folk.pomorsu.ru/index.php=booksopen&book=6&book_sub=6_1.
6. Кашкин В.Б. Этнонимы и территория национальной души / В.Б. Кашкин, С. Пейхёнен // Русское и финское коммуникативное поведение. / [Под ред. И.А. Стернина]. – Воронеж: ВГТУ, 2000. – С.62–70.
7. Колесник О.С. Засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / О.С. Колесник. – К., 2003. – 20 с.
8. Мацько Л.І. Дискурсивний аналіз тексту [Електронний ресурс] / Л.І. Мацько. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1289.html>.
9. Пашина Д.П. Неопределимость мифа и особенности организации мифопоэтической картины мира / Д.П. Пашина // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2001. – № 6. – С.88–107.
10. Петриченко О.А. Память, спящая в наших генах: основные мифопоэтические архетипы в свете проблем этногенетической преемственности / О.А. Петриченко // Вісник Харківського університету. Серія філологія. – 1999. – № 448 – С. 87–90.
11. Самигуллина А.С. Метафора в когнитивно-семиотическом освещении: автореф. на соиск. учен. степ. доктора филол. наук.: 10.02.04 "Германские языки", 10.02.19 "Теория языка" / А.С. Самигуллина. – Уфа, 2008. – 41 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 271 с.
13. Слухай Н.В. Художній образ тексту як міфологема: Т. Шевченко, М. Лермонтов / Н.В. Слухай // Вісник Харківського університету. Серія філологія. – 1999. – № 448. – С.151–157.
14. Стариченок В.Г. Большой лингвистический словарь / В.Д. Стариченок. – Ростов н/Д.: Феникс. – 811 с.
15. Сукаленко Н.И. О природе символа / Н.И. Сукаленко // Вісник Харківського університету. Серія філологія. – 1999. – № 448 – С. 3–5.
16. Тамерьян Т.Ю. Текстовые единицы в ракурсе комплексного подхода / Т.Ю. Тамерьян // Язык. Текст. Дискурс: Межвуз. науч. альманах / [Под ред. проф. Г.Н. Манаенко]. – Ставрополь: ПГЛУ, 2007. – Вып. 5. – С. 262–268.
17. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
18. Українська фольклористика: Словник-довідник / [Уклад. і заг. редакція М. Чорнопиского]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 448 с.